

نقش زیباشناسی باغ ایرانی

در پایداری اجتماعی پارک‌های معاصر تهران*

محمدرضا مثنوی^{۱*}

۱. دانشگاه تهران، ایران.

سیدامیر منصوری^۲

۲. دانشگاه تهران، ایران.

مریم محسنی مقدم^۳

۳. لابراتوار دکتری نظر، تهران، ایران و دانشگاه دیدرو، پاریس، فرانسه.

تاریخ دریافت: ۹۶/۲/۲۳

تاریخ پذیرش: ۹۷/۵/۱۵

تاریخ قرارگیری روی سایت: ۹۷/۱۰/۱۹

چکیده | با توجه به رشد سریع جمعیت در کلان‌شهرها و افزایش توسعه شهری و ساخت‌وساز، پهنه‌های طبیعی و فضاهای سبز موجود در بافت این شهرها به طور چشمگیری کاهش یافته است. عناصر طبیعی در محیط شهری و نیاز انسان به تعامل با آن از ضروریاتی است که در شهرسازی مدرن نادیده گرفته شده است. این مسئله چالش‌های جدیدی را در جهان مطرح کرد. این روند که با گسترش شهرنشینی پس از انقلاب صنعتی در قرن نوزدهم آغاز شد، در قرن بیستم شدت گرفت. کاهش حضور طبیعت در شهر، نگرانی شهروندان را نسبت به اهمیت حفظ سرمایه‌های طبیعی در محیط شهری و تأثیر آن بر جنبه‌های مختلف زندگی به دنبال داشت. پس از آن خلق پارک‌های شهری و فضاهای سبز با هدف جبران این کمبود و افزایش کیفیت زندگی در شهرهای مدرن در قالب جنبش پایداری ایجاد شد و نقش این گونه‌ها با توجه به اهداف توسعه پایدار به عنوان یک چارچوب استراتژیک متکی بر پایداری اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی، پررنگ شد. اما تجربه‌های بعدی نشان داد، ایجاد پارک‌های شهری بدون در نظر گرفتن کیفیت و هویت‌مندی آنها نمی‌تواند راه‌حل بحران موجود باشد. نیاز ساکنین شهرهای مدرن به ارتباط بیشتر با طبیعت در قالب زندگی روزمره، ضرورت خلق فضاهایی که شهروندان به آن احساس تعلق بیشتری داشته باشند را آشکار ساخته است. در این پژوهش بازنگری در اصول زیبایی‌شناسی کهن‌الگوی باغ ایرانی و به کار بستن آنها در طراحی پارک‌های شهری معاصر، به عنوان یک راه‌حل جایگزین برای نزدیک شدن به پایداری اجتماعی و اقتصادی فضاهای سبز عمومی شهری مورد مطالعه، تحلیل و بررسی قرار گرفته است. نتایج بررسی نشان می‌دهد که اصول بنیادی طراحی باغ ایرانی می‌تواند تأثیر بسیاری در حس تعلق به مکان و فضای سبز شهری ایجاد کند.

واژگان کلیدی | باغ ایرانی، زیبایی‌شناسی، پارک شهری، پایداری اجتماعی.

سبز عمومی معاصر نیز می‌توان از اصول زیبایی‌شناسی باغ ایرانی بهره گرفت و فضاهایی را خلق کرد که حس تعلق به محیط را در شهروندان افزایش دهد و حضور مردم و کیفیت زیست را در فضاهای عمومی بالا ببرد. باغ ایرانی، نمونه موفق طبیعت انسان‌ساخت است که همواره در زندگی ایرانیان جایگاه خاصی داشته و محملی برای تعامل انسان با طبیعت بوده است (منصوری، ۱۳۸۴).

باغ ایرانی از دیرباز نمونه‌ای از بهشت زمینی برای ایرانیان بوده است و آنها مدت‌ها قبل از اینکه چنین ارتباطی بین انسان و محیط زیست

مقدمه | پارک‌های شهری هنگامی می‌توانند در راستای اهداف توسعه پایدار پیش روند که عناصر به کار گرفته شده در آنها منجر به پویایی شان شود. افزایش تعاملات اجتماعی و فرهنگی در پارک‌های شهری، نه تنها منجر به پایداری اجتماعی این گونه‌ها می‌شود بلکه پایداری اقتصادی آنها را نیز در پی دارد (Chiesura, 2004). با توجه به قدمت طراحی باغ ایرانی، برای طراحی پارک‌ها و فضاهای

* نویسنده مسئول: maryammohsenim@gmail.com

شماره تماس: ۰۹۱۳۱۹۱۱۹۷۷

زیبایی‌شناسی الگوی سنتی

باغ‌سازی ایرانی دارای قدمتی دیرینه است. اصول زیبایی‌شناسی در باغ ایرانی ریشه در باورها و اعتقادات اولیه انسان ایرانی از طبیعت دارد. در ایران باستان و ادیان مختلف ایرانیان، عناصر آب و درخت همواره مورد تقدیس و احترام بوده است و باعث شکل‌گیری نوع خاصی از باغ‌سازی شده است. در باغ ایرانی آب و گیاه در ترکیبی هندسی به گونه‌ای قرار می‌گیرند که نظم خاصی را به منظره می‌بخشند و این حکایت از اندیشه انسان ایرانی در طی نسل‌های مختلف دارد. انسان با قرار گرفتن در فضای باغ از زندگی شهری بیرون جدا شده و زیبایی خاص حاکم بر این فضا، وی را به مکاشفه در هستی و طبیعت دعوت می‌کند (منصوری، ۱۳۸۴).

برخی از پژوهشگران بر این باورند که تجربه باغ ایرانی احساس ارتباط با طبیعت را به کمال فراهم می‌کند، این امر با کاشت درخت در امتداد محور مرکزی، مورد تأکید قرار می‌گیرد. نظم هندسی و مسیرهای مستقیم‌الخط که چشم‌انداز عمیقی را به وجود می‌آورد، ویژگی منحصر به فردی را برای باغ خلق می‌کند. درختان و گیاهان بلند از صدهای مزاحم جلوگیری می‌کند. تجربه شخصی که در محیط باغ ایرانی قرار می‌گیرد، دور شدن از شرایط معمول است (Ramyar, 2011). باغ ایرانی به عنوان یک مجموعه طراحی شده، شرایط محیطی-کالبدی و معنایی-ادراکی را با هم در نظر می‌گیرد و کلیتی را می‌سازد که باعث ارتباط انسان با طبیعت همراه با لذت روح و جسم می‌شود. در این مقاله به دلایل به وجود آورنده زیبایی در باغ ایرانی از جمله؛ هندسه خاص آن، تنوع فضایی، حضور آب در اشکال مختلف و چشم‌انداز بی‌کران اشاره شده است.

هندسه مستطیلی

برخی دیگر از محققین بیان کرده‌اند که مداخله انسان ایرانی در طبیعت به صورت تحمیل هندسه ویژه هنر ایرانی به ساختار محیط است، که منشأ آن شناخته نشده است. باغ ایرانی هر جا که مقدور بوده مستطیلی از زمین را به خود اختصاص داده و بی‌توجه به شکل محیط و اقتضای آن، زیبایی‌شناسی خود را اعمال کرده است (منصوری، ۱۳۸۴) (و مطلق‌زاده، ۱۳۸۱). در باغ ایرانی نه فقط پلان اصلی باغ بلکه حتی تقسیم‌بندی باغچه‌ها نیز بر اساس همین هندسه مستطیلی شکل می‌گیرد. در تعریفی که استروناخ از باغ ایرانی بیان می‌کند، آن را یک باغ مستطیل‌شکل تقسیم‌شده به چهار قسمت به وسیله مسیرها و آبراهه‌ها می‌داند (استروناخ، ۱۳۵۸). در قالب این هندسه مستطیلی و مسیرهایی که ساختار منظم آن را به وجود می‌آورند، نیاز به جهت‌یابی فضا به خوبی مورد توجه قرار گرفته و بر خوانایی محیط افزوده است.

از سوی دیگر انسان، فضاها و محیط‌هایی که به طور هم‌زمان

در سایر نقاط جهان ایجاد شود، از طریق باغ‌ها ارتباط نزدیکی با طبیعت ایجاد کرده‌اند (ویلبر، ۱۳۴۸). اما در شهرهای امروزی ارتباط انسان با طبیعت کم‌اهمیت شده و علی‌رغم وجود پارک‌ها و بوستان‌های شهری که فضاهای طبیعی را برای شهروندان فراهم می‌کنند، احساس تعلق به این‌گونه فضاها مانند گذشته نیست و این کهن‌الگو از کالبد شهرهای معاصر رخت بر بسته و در طراحی ساختار فضاهای سبز کنونی نادیده گرفته می‌شود. طراحی پارک‌ها و فضاهای سبز امروزی تبلور آگاهانه‌ای از فرهنگ و نیازهای رفتاری استفاده‌کنندگان نیست. اگر بخواهیم از باغ ایرانی در دوران معاصر سخن بگوییم، اصلح آن است که باغی طراحی و ساخته شود که ضمن الهام گرفتن از فرهنگ ایرانی در مفاهیم، کالبد آن یادآور ارزش‌های فرهنگ ایرانی باشد و در عین حال تجارب سایر تمدن‌ها را به شکلی بومی به کار بگیرد، به نیازهای زمان پاسخ گوید، یادآور هویتی ایرانی باشد و به عنوان الگویی مستقل ایفای نقش کند (مثنوی و وحیدزادگان، ۱۳۹۳). با توجه به ماهیت وجودی باغ ایرانی که همواره در ارتباط با زندگی مردم بوده و منجر به حیات پویای شهر می‌شده، بازگشت به این کهن‌الگو و استفاده از مفاهیم زیبایی‌شناسی آن در تطبیق با شیوه‌های مدرن می‌تواند راهکاری برای ایجاد پویایی در پارک‌های شهری امروز ایران باشد. در ادامه ابتدا به بررسی اصول زیبایی‌شناسی در کهن‌الگوی باغ ایرانی پرداخته و سپس دو نمونه موفق از پارک‌های معاصر تهران با توجه به این اصول و مفاهیم تحلیل شده است.

سؤال تحقیق

ظرفیت مفاهیم و عملکردهای باغ ایرانی برای کاربست آنها در طراحی پارک‌های شهری معاصر چیست و چگونه می‌تواند به بهبود کیفیت فضا و حس تعلق به آن منجر شده و ارتباط بیشتر شهروندان با طبیعت را تسهیل کند؟

روش تحقیق

این مقاله بر اساس بررسی ادبیات مفاهیم باغ ایرانی و نیازهای شهروندان معاصر به پارک‌های شهری می‌پردازد و با در نظر داشتن این سؤال است که «چگونه می‌توان از اصول باغ ایرانی در پارک‌های شهری معاصر برای بهبود ارتباط مردم با فضاهای سبز شهری استفاده کرد؟» سپس براساس تجزیه و تحلیل محتوا و لایه‌های معنایی باغ‌های ایرانی به منظور استفاده و انطباق با طراحی مدرن در دو نمونه از پارک‌های شهری معاصر در شهر تهران یافته‌ها را ارائه کرده است. بازتاب معنایی با استفاده از لایه‌های باغ ایرانی در پارک‌های شهری معاصر مطالعه شده است. بوستان‌های «آب و آتش» و «باغ ایرانی»، نمونه‌هایی از پارک‌های معاصر در شهر تهران به عنوان معیاری برای بررسی سؤال تحقیق استفاده شده است.

(Ramyar, 2011). منظر در محور اصلی معمولاً به کوشک و ساختمان اصلی باغ ختم می‌شود و مرکز توجه ناظر قرار می‌گیرد. علاوه بر این قرار گرفتن ناظر در ساختمان کوشک نیز فضای خاص دیگری را برای وی فراهم می‌آورد که به علت ساختار منظم محورها، ردیف درختکاری و حضور آب در میان آنها، چشم‌انداز خاصی را عرضه می‌دارد. در واقع طراحی فضاهای باغ به گونه‌ای است که قرار گرفتن در هر فضا و مسیری از آن، قاب تصویری منحصر به خود را برای ناظران داشته و آنها را به مکاشفه در فضاهای متنوع دعوت می‌کند (منصوری، ۱۳۸۴).

حضور آب

نقش و اهمیت آب در اندیشه ایرانیان ریشه در اعتقادات ایرانیان باستان دارد که ایزدانوی آب را مورد ستایش قرار می‌دادند. بعد از آن با ظهور اسلام، در باورهای دین اسلام نیز عنصر آب از جایگاه مهمی برخوردار است. جنبه‌های زیبایی‌شناسی آب در ترکیب با دیگر عملکردها و عناصر طبیعی و مصنوعی ظاهر می‌شود. آب زیبایی طبیعت را منعکس می‌کند و به این زیبایی می‌افزاید (مثنوی، ۱۳۹۱). در باغ ایرانی، عنصر آب جز جدایی‌ناپذیر از ساختار آن است که به صورت‌های مختلف بروز و ظهور می‌کند. از دیرباز در فضای سبز و باغ‌های ایرانی حضور آب در اشکال مختلف وجود داشته است. صورت‌های گوناگون حضور آب در باغ از قبیل آب راکد، آب روان، آبشار، فواره، آب‌نمای رنگی به عنوان نقطه درخشان و آب‌نمای تیره به عنوان سطح انعکاس‌دهنده محیط تمهیداتی است که به دنبال جایگاه و نقش معنوی آب در باغ ایرانی پدید آمده است (منصوری، ۱۳۸۴).

در ایران، طراحی باغ‌ها اغلب به گونه‌ای انجام می‌شود که از شیب طبیعی زمین برای حرکت آب در نهرها و جوی‌ها استفاده می‌شود. بسیاری از این باغ‌ها با یک برنامه سنجیده طراحی و ساخته شده‌اند، بنابراین زمین‌های آنها اغلب به شکل منظم و هندسی هستند (Khademi, Kabiri & Hayat Khan, 2013). سیستم آبیاری بر طرح هندسی باغ اثر می‌گذارد و به این وسیله از هدر رفتن آب جلوگیری می‌کند. بعد از آن که درختان باغ آبیاری شد، آب به خارج از باغ برای آبیاری مزارع و زمین‌های پایین‌دست هدایت می‌شود. راه‌های زیادی برای نمایش آب در باغ وجود دارد که هر کدام از آنها به نوبه خود بر پایداری آن تأثیر دارد (Fadaie & Moidi, 2015). اما بیشترین نحوه ظهور آب در باغ‌های ایرانی همواره به شکل آب جاری بوده و به منظور بیشتر جلوه‌بخشیدن به فضای باغ به ایجاد فواره در استخرها، حوض‌ها، حوضچه‌ها و آب‌نماها توجه شده است (شیردست و فراهانی، ۱۳۹۳).

قابل درک و چالش برانگیز هستند را ترجیح می‌دهد. این گونه فضاها انسجام و خوانایی دارند، در حالی که محیط‌های صرفاً چالش‌برانگیز دارای پیچیدگی و رمزوراز هستند (Mahdavi-nejad & Abedi, 2012). معماری باید نیاز انسان به هدایت را برآورده کند و همچنین سهمی در خوانایی جایگاه انسان داشته باشد. در این راستا مفهوم جهت در اولین مراتب، ضرورت خود را اعلام می‌کند. این مفهوم در معماری منجر به شکل‌گیری محورها می‌شود که همواره سعی در دستگیری و نشان‌دادن راه به فرد دارند. در باغ ایرانی سلسله مراتبی از فضاها می‌تواند آنچنان در ادامه یکدیگر قرار بگیرند که مسیری را تداعی کنند؛ اعم از آنکه بتوان در آن مسیر حرکت فیزیکی داشت (جهت حرکتی) و یا اینکه صرفاً بتوان از لحاظ حسی آن مسیر را ادراک کرد (جهت حسی) (مثنوی و وحیدزادگان، ۱۳۹۳). این شبکه‌های مستقیم که توسط درختان بلند احاطه شده‌اند، قادر به ارائه چشم‌انداز مطلوب و تعریف مسیر از ورودی تا کوشک هستند. این شبکه‌ها همچنین دسترسی به کرت‌های گیاهان را آسان می‌کند (Mahmoudi Farahani, Motamed & Jamei, 2016). در واقع هندسه راست‌گوشه به عنوان یک عامل کالبدی در همه عناصر تشکیل‌دهنده باغ ایرانی قابل مشاهده است؛ در ابعاد و تناسب کلی، شکل‌گیری محوره‌های اصلی و فرعی، نحوه حضور و عبور جریان آب، نظم‌بخشیدن به ردیف درختکاری و همه این عناصر کلیدی را می‌سازد که باعث شکل‌گیری مفهوم فضایی در باغ ایرانی می‌شود (مطلق‌زاده، ۱۳۸۱).

تنوع فضایی

ساختار کالبدی در باغ ایرانی به گونه‌ای است که فضاهای مختلفی را به وجود می‌آورد و هریک هویت خاص خود را دارند. هنرمند باغ‌ساز در طراحی و منظره‌پردازی فضاهای باغ به تنوع فضایی، نظری ویژه داشته و تلاش او تا آن حد است که دو فضای مشابه را جز در مواردی که طرح ایجاب کند، نمی‌توان در باغ یافت. از این رو است که سیر و تفرج در باغ توأم با تنوع، کشف منظره‌ها و درک روحيات متفاوت خواهد بود (منصوری، ۱۳۸۴). گوناگونی فضاها به مخاطب فرصت تجربیات مختلف را می‌دهد. فضاهای جمعی و یا انفرادی مناظر حق انتخاب را شدت می‌بخشند (مثنوی و وحیدزادگان، ۱۳۹۳). تنوع فضایی باغ ایرانی در تعریف فضاهای مستقل، از طریق محدود کردن و تنظیم کردن عمق دید، استفاده از اشکال هندسی کامل، ترکیب‌های متفاوت گونه‌های گیاهی، کاربرد آب در فضای باغ و استفاده از مصالح، منعکس شده است (Hayaty, Abrisham & Kar & Tohidipour, 2016). محوره‌های اصلی و فرعی باغ ایرانی با ردیف درختان در دوسوی آن، دید پراکنده به اطراف را محدود می‌سازند و ناظر را به طی مسیر در این محور ترغیب می‌کند

منظر، با تشدید حالت روحانی خود و تبیین بی‌کرائگی، نمودی از هستی و وجود است که ناظر در میان آن غوطه می‌خورد (منصوری، ۱۳۸۴). چشم‌انداز ایجادشده در باغ ایرانی انسان را به آرامش و آسایش و غوطه‌ورشدن در اندیشه‌هایش سوق می‌دهد و این باعث گسست مادی از فضای پیرامون و اتصال انسان به نظام معنایی می‌شود. بنابراین حس مکان ایجاد شده بر اثر تبلور اندیشه‌های معناگرایانه انسان در ساختار نظام‌مند باغ است.

یکی از موضوعات مهم در فرهنگ معماری ایران، ترکیب معماری و باغ به منظور بهره‌مندی از چشم‌اندازهای طبیعی است، تا جایی که در آن استفاده از عناصر مرتفع و مشرف به محیط اطراف، اهمیت فراوان یافته و مورد توجه جدی قرار گرفته است. جوهره اصلی و ابتدایی نظرگاه به معنای ایجاد مکانی بلندتر با دیدی مناسب به سمت منظره مقابل است که در طول زمان ثابت مانده است (حیدرنتاج و رضازاده، ۱۳۹۴). برخی بر تلاش باغ ایرانی در بسط لایتناهی بودن جهان پیرامون بیننده تأکید دارند. آنها معتقدند که هدف از آفرینش باغ ایرانی محصوریت و محدودیت ادراک انسانی نبوده بلکه هدف خلق مکانی لایتناهی برای به‌کارگیری تمام حواس انسان است، لایتناهی و بی‌نهایت بودن یعنی همه جهان را در خود منعکس کردن، نه برخوردار بودن از مساحت زیاد (مثنوی و وحیدزادگان، ۱۳۹۳).

بررسی نمونه پارک‌های شهری معاصر در تهران

در محیط کلان شهرهای معاصر همچون تهران که دارای جمعیت زیاد و تراکم بالای ساختمانی هستند، نیاز به فضای سبز از ضروریاتی است که باید مورد توجه قرار بگیرد. اما بالابردن سرانه فضای سبز بدون در نظر گرفتن کیفیت آن نمی‌تواند در جهت اهداف توسعه پایدار باشد. برای اینکه فضاهای سبز امروزی در قالب پارک‌های شهری منجر به پایداری اجتماعی و اقتصادی شوند، باید تمهیداتی اندیشیده شود تا شهروندان را به استفاده از این گونه‌ها ترغیب نماید.

فضای سبز عمومی باعث بالابردن سلامت جسمی و روحی شهروندان می‌شود. بدیهی است، پوشش گیاهی باعث بهبود کیفیت هوا شده و تأثیر مثبتی بر سلامت جسمانی با توجه به مزایای آشکار آن برای کاهش بیماری‌های تنفسی دارد. ارتباط روزانه بین مردم و طبیعت برای لذت، بهره‌وری کاری و سلامت روانی عمومی دارای اهمیت است (Sadeghian & Vardan-yan, 2013). در وهله اول، طبیعت موجود در شهر بسیاری از نیازهای روانی و عملکردهای اجتماعی شهروندان را برآورده می‌سازد و آن را منبع شهری ارزشمند و عنصر کلیدی برای پایداری شهری می‌نماید. در گام بعدی، باید توجه کرد که

از سوی دیگر آبی که از فواصل دور وارد کانال‌های آب می‌شود، تأثیر قابل توجهی بر روی طرح باغ‌ها دارد، تا آنجا که برخی ادعا کرده‌اند که ساختار باغ‌ها برطبق سیستم آبیاری شکل گرفته است (Mahmoudi Farahani, Motamed & Jamei, 2016). برای نمایش جریان حرکت روان آب و ایجاد تنوع در نحوه ظهور آن، در بخش‌هایی کف جوی را سینه‌کبیکی ساخته و در بخش‌های دیگر بر اساس شیب زمین از پله‌پله کردن مسیر و ایجاد آبشار یا آبشوره بهره می‌برند. آب راکد به طور طبیعی انعکاس‌دهنده تصاویر بوده و به دلیل انعکاس‌پذیری خود عاملی تعیین‌کننده در ترکیب است. سطح آینه‌ای آنها محیط اطراف را می‌پذیرد و سپس منعکس می‌کند. تصاویر مناظر و بناها در آب، فضا را بسط می‌دهند. انعکاس یکی از ویژگی‌های اصلی حوض آب در باغ ایرانی است در حالی که تأثیر بصری ویژه‌ای را بر روی سطح آب ایجاد می‌کند. حوض‌های موجود در میان کوشک‌ها نیز به منظور انعکاس تزئینات سقف است (Fekete & Haidari, 2015)؛ (مطلق‌زاده، ۱۳۸۱). سکوت متفکرانه و جمع‌شدن آرام آب در آب‌های راکد، آنها را دارای رمزوراز مبهمی کرده است. برای نمایش فورانی آب در باغ‌ها، معمول‌ترین ابزار فواره‌هایی هستند که از کف آب‌نماها برخاسته‌اند، این فواره‌ها که اغلب از سنگ، تراشیده می‌شدند ممکن بود از سطح آب بالاتر باشند و یا زیر سطح آن باشند تا آب به صورت جوشش دیده شود (پورمند و کشتکارقلاتی، ۱۳۹۰). در نتیجه، حضور آب در باغ ایرانی نه تنها از جنبه زیبایی‌شناسی بلکه از جنبه عملکردی آن نیز مورد توجه بوده است. از طرفی جنبه مفهومی حضور آب، فضایی شاعرانه و هنرمندانه را در باغ خلق می‌کرده و به علت اینکه حضور آب در دین اسلام و ایران دارای وجه تقدس بوده در ذهن ایرانیان دارای اهمیت به‌سزایی است.

چشم‌انداز بی‌کران

نهایت باغ‌سازی و به عبارتی کمال باغ‌سازی ایرانی عبارت است از شکل‌گیری سامانه منظرگاه که مطابق با سامانه انسانی و متأثر از دیدگاه و فرهنگ بومی شکل گرفته است (همان). در باغ ایرانی که نمونه سنتی فضای سبز است، ایجاد مکانی در سطح بالاتر باغ در انتهای محور اصلی که بر همه فضای فرودست آن اشراف داشته و منظره‌ای بدیع را در مقابل چشم ناظر قرار می‌دهد در اکثر موارد مشاهده می‌شود. سامان‌دهی محور اصلی در باغ ایرانی که در طول بزرگ‌تر آن کشیده شده است، بیش از آنکه مبتنی بر کارکرد آن باشد، برای ایجاد فضایی وحدت‌دار، که منظره در آن اصالت دارد، مدنظر است. این مکان فضایی است برای مکث، بردن از بیرون و توجه به درون؛ پدیدآوردن فضای تأمل از طریق مواجهه انسان با فضای بی‌انتهای و ساخت و پرداخت منظره بی‌کران و لایتناهی در عرصه محدود. ناظر در این فضا، عنصری در میان منظر است.

بوستان باغ ایرانی

بوستان باغ ایرانی در محله قدیمی ده ونک تهران، یکی از باغ‌های قدیمی مربوط به دوره ناصری است که در سال ۱۳۹۱ به عنوان پارک عمومی طراحی و مورد بهره‌برداری قرار گرفته است. درختان کهنسال موجود در این باغ بستر مناسبی را برای بازطراحی آن بر اساس اصول زیبایی‌شناسی باغ ایرانی فراهم آورده است.

پروژه باغ ایرانی اهداف زیر را در طراحی دنبال کرده است: ایجاد زمینه‌ای برای مطرح کردن کانسپت باغ ایرانی به مثابه نمادی هویت‌بخش از تمدن ایران، ساختار شکنی در حوزه طراحی پارک‌های شهری و امید به تأثیرگذاری در نگاه مدیریت شهری (آتشین‌بار، مرتاضی مهربانی و وحیدیان، ۱۳۹۴).

در طراحی ساختار کالبدی بوستان باغ ایرانی از هندسه مستقیم‌الخط استفاده شده است. تقسیم‌بندی فضایی، طراحی محورهای اصلی و فرعی باغ و مسیرهای آب در آنها نشان‌دهنده تأثیرپذیری از هندسه مستطیلی باغ ایرانی است (تصویر ۱). «محور» که کانسپت اصلی باغ ایرانی را شکل می‌دهد، در پروژه باغ ایرانی نیز از عناصر ساختاری فضا محسوب می‌شود (آتشین‌بار و همکاران، ۱۳۹۴). ساختار پلکانی باغ نیز متأثر از الگوی باغ ایرانی است که در محور شمالی-جنوبی با توجه به شیب زمین به صورت محسوس‌تری قابل مشاهده است. وجود درختان چنار قدیمی در دو مسیر اصلی شمالی-جنوبی و شرقی-غربی باعث جهت‌دهی فضایی و خوانایی بیشتر این مسیر شده است. محور اصلی شمالی-جنوبی (تصویر ۳) این پارک با الگوی

گروه‌های سنی مختلف انگیزه‌های متفاوتی برای بازدید از پارک و فعالیت‌های مختلفی که به آن منظور به پارک می‌آیند، دارند. بنابراین در طراحی و مدیریت پارک‌ها باید به نیازهای تفریحی تمام گروه‌های هدف توجه داشت (Chiesura, 2004).

در حال حاضر طراحی فضاهای سبز با تقلید صرف از پارک‌های اروپایی، پارک‌های ما را به فضاهایی مشابه، بی‌هویت و با هزینه‌های بالای نگهداری تبدیل کرده است. این در حالی است که اگر فضایی خاطرات مخاطب خود را برانگیزد و ذهنیتی را برای او ایجاد کند بر او تأثیر مهم و فزاینده‌ای خواهد داشت (مشوی و وحیدزادگان، ۱۳۹۳). باغ‌های ایرانی تاریخی، مانند بسیاری از مناظر فرهنگی برای شهروندان ایرانی که فضاهای سبز شهری را به عنوان نمادهای شهر و منابع هویت محلی در نظر می‌گیرند، مهم هستند. این نگرش، باغ‌ها را نه تنها از لحاظ فیزیکی و بصری قابل توجه می‌سازد بلکه از لحاظ اجتماعی و فرهنگی نیز قابل دوام می‌کند. بنابراین، باغ‌های ایرانی تاریخی را می‌توان به عنوان میراث فرهنگی پایدار که به طور بالقوه به پایداری شهری کمک می‌کند، طبقه‌بندی کرد. (Rostami, Lamit, Khoshnava, Rostami & Fitry Rosley, 2015) ایجاد احساس تعلق و هویت‌مندی از طریق به‌کارگرفتن اصول زیبایی‌شناسی باغ ایرانی به عنوان فضایی دارای پیشینه و قدمت در زندگی، تاریخ، فرهنگ و اندیشه ایرانیان می‌تواند راهکار مؤثری جهت سرزندگی این‌گونه فضاها باشد. در ادامه به بررسی و تحلیل دو نمونه موفق از پارک‌های شهری معاصر تهران پرداخته شده است.

تصویر ۱: محوربندی و تأکید بر هندسه در نقشه بوستان باغ ایرانی (باغ مستوفی‌الممالک). ده‌ونک، تهران. مأخذ: آرشیو پژوهشکده نظر، ۱۳۹۰.

در طول محورهای اصلی و فرعی باغ، ایجاد فضاهای متنوع از جمله سکوهایی برای پیک‌نیک و نشست، فضای ورزشی و فضای بازی کودکان باعث استفاده گروه‌های سنی مختلف از پارک می‌شود.

حضور آب که در الگوی باغ ایرانی از اهمیت زیادی برخوردار است، در این پارک مورد توجه قرار گرفته و از بدو ورود به پارک و حرکت در محورهای آن حضور آب مشهود است. در محور شمالی-جنوبی نهر آب جاری از ابتدا تا انتهای مسیر وجود دارد و در محور شرقی-غربی با توجه به شیب زمین نهر آب به صورت پلکانی طراحی شده است. در مقابل ساختمان اصلی باغ، حوض آبی قرار دارد که در پیرامون آن فضاهای نشست در نظر گرفته شده و نقش انعکاسی آب را دارد که باعث بزرگنمایی فضا

باغ چهل‌ستون به‌شهر و محور اصلی شرقی-غربی (تصویر ۲) با الگوی باغ فین کاشان طراحی شده است (حیدرنتاج، ۱۳۹۲). منظره‌پردازی با الگوی زیبایی‌شناسی ایرانی باعث جذب مخاطبان زیادی به این باغ شده تا جایی که می‌توان ادعا کرد منظره‌پردازی باغ بیشتر از سایر عوامل در جذب جمعیت مؤثر بوده است (آتشین‌بار و همکاران، ۱۳۹۴) و (مطلق‌زاده، ۱۳۸۱). وجود محورهای اصلی و فرعی باغ که باعث جهت‌دهی فضایی به مخاطب می‌شود، چشم‌اندازهای متفاوتی را نیز در هریک از این مسیرها عرضه می‌کند. وجود درختان در حاشیه مسیرها دید به اطراف را محدود کرده و توجه انسان با قرار گرفتن در محور اصلی، به طی کردن مسیر و ساختمان کوشک در انتهای آن معطوف می‌شود. علاوه بر فضاهای متنوع ایجادشده در حرکت

تصویر ۳: محور شمالی-جنوبی بوستان باغ ایرانی. عکس: مریم محسنی مقدم، ۱۳۹۶.

تصویر ۲: محور شرقی-غربی بوستان باغ ایرانی. عکس: مریم محسنی مقدم، ۱۳۹۶.

می‌شود (تصویر ۴).

بوستان آب و آتش

بوستان آب و آتش یکی از پارک‌های شهر تهران است که در سال ۱۳۸۸ افتتاح شد. این پارک به علت موقعیت قرارگیری آن دارای چشم‌اندازهای مناسبی است. قرار گرفتن این پارک در مجاورت دو بزرگراه شهید مدرس و شهید همت منجر به فضای باز گسترده‌ای در اطراف آن شده که دید مطلوبی را به شهر تهران و اراضی عباس‌آباد فراهم می‌کند. وجود پل عابر پیاده‌ای بر روی بزرگراه شهید مدرس در مجاورت آن که بوستان آب و آتش را به پارک طالقانی متصل می‌نماید نیز عاملی برای پویایی بیشتر این پارک شده است. پل طبیعت در سه طبقه و بزرگترین پل پیاده در ایران است که با توجه به قرارگیری آن بر روی بزرگراه شمالی-جنوبی که به رشته‌کوه‌های البرز در شمال شهر منتهی می‌شود، دید و منظر بسیار مطلوبی را برای عابرانی که از آن گذر می‌کنند فراهم کرده است. در واقع

ایجاد دید و منظر داخلی با قراردادن ناظر در ارتفاع به واسطه وجود کوشکی در بالاترین بخش باغ، در شمال محور اصلی در نظر گرفته شده است (حیدرنتاج، ۱۳۹۲). چشم‌انداز این قسمت به علت اشراف به تمام فضای باغ دارای جذابیت خاصی برای مخاطبان است. نکته‌ای که می‌توانست نقش باغ ایرانی را به مثابه یک فضای جمعی در ذهن ساکنین تهرانی بیش از پیش ماندگار سازد، مکان قرارگیری آن در لبه بزرگراه چمران است که مانند یک نظرگاه، مقطعی از غرب تهران را به نمایش می‌گذارد. در طرح مشاور، این بخش ورودی غربی باغ از بزرگراه چمران طراحی شده اما موانع اداری در مالکیت زمین باعث شد بخش نظرگاه پروژه تا کنون اجرا نشود (آتشین‌بار و همکاران، ۱۳۹۴).

تصویر ۴: کوشک و حضور آب در بوستان باغ ایرانی. عکس: مریم محسنی‌مقدم، ۱۳۹۶.

فضایی را برای تأمل و مکث در اختیار ناظران قرار می‌دهد. در واقع یکی از اصول مهم در توسعه و مدیریت پایدار منظر شهری، توجه به بهبود و خلق چشم‌اندازهایی است که به اصول منظر شهری در کنار افزایش کیفیت محیط‌های طبیعی باید به آن توجه شود.

در بخشی از این پارک حضور آب به صورتی متفاوت از کهن‌الگوی باغ ایرانی دیده می‌شود. محوطه‌ای که در آن فواره‌های آب وجود دارد و مرکز توجه و بازی کودکان قرار گرفته است (تصویر ۶). تنوع فضایی نیز در طراحی این پارک در نظر گرفته شده و چشم‌اندازهای متنوع از شهر تهران در بخش‌های مختلف پارک مخاطبان را ترغیب به مکاشفه و تفرج می‌کند. در این پارک امکانات و فضاهای مختلفی برای گروه‌های سنی مختلف از جمله فضای ورزش و بازی کودکان، فضاهای نشستن و پیک‌نیک، رستوران‌ها و کافی‌شاپ‌های متعدد، وجود نظرگاه پل طبیعت و آمفی‌تئاتر روباز طراحی شده است. اگرچه در ساختار کالبدی و فرم هندسی این پارک اثری از الگوی باغ ایرانی نیست، اما تأثیر مفاهیم زیبایی‌شناسی آن را در برخی فضاهای این پارک از جمله چشم‌انداز بی‌کران به مناظر اطراف، در نظر گرفتن تنوع فضایی و حضور آب اما به شیوه‌ای مدرن و متفاوت از باغ ایرانی می‌توان یافت، که باعث استقبال شهروندان از آن شده است.

نقطه عطف پارک مورد نظر وجود همین پل و نظرگاهی است که در دو سطح ایجاد شده و فضایی را برای تأمل و درک بهتر محیط پیرامون و شهر ایجاد کرده است (یاراحمدی، لطف‌اللهی و تشکری، ۱۳۹۴ و منصوری، ۱۳۹۴)؛ (تصویر ۵).

انسان از عدم ادراک خود و رابطه‌اش با جهان پیرامون دچار هراس می‌شود. پس در پی یافتن آرامش خاطر است، تعلق خاطر در این میان ملجأ و پناهگاهی است تا انسان را از تعلیق‌رهایی بخشد و او را به تکه‌هایی از هستی پیوند زند (پاکزاد، ۱۳۸۵). یکی از نقش‌های مهمی که پل طبیعت در شهر بازی می‌کند نقش نظرگاهی به شهر مدرن تهران است، زیرا که دیدهای متنوعی از شهر ایجاد کرده و مردم زاویه دید متفاوتی از شهر تهران را تجربه می‌کنند. با توجه به موقعیت قرارگیری این پل در یک بستر طبیعی خاص، امکان دید و منظر خاصی از شهر برای شهروندان فراهم شده که به درک کلیت شهر کمک می‌کند (یاراحمدی و همکاران، ۱۳۹۴). در طراحی پل طبیعت با ایجاد فضای نظرگاهی، زیبایی‌آفرینی شده و فضا از موقعیت جغرافیایی و مکانی‌اش در شهر بهترین استفاده را کرده و به تصویرسازی و خلق خاطره مشترک بصری از طریق زیباشناسی کوه و بزرگراه پرداخته است (منصوری، ۱۳۹۴). عنصری که در نمونه‌های سنتی باغ‌سازی ایرانی نیز به وفور به چشم می‌خورد و

تصویر ۵: پل طبیعت و نقش نظرگاهی آن در بوستان آب و آتش. عکس: مریم محسنی مقدم، ۱۳۹۵.

تصویر ۶: حضور آب در بوستان آب و آتش. عکس: مریم محسنی مقدم، ۱۳۹۶.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

هدف اصلی این پژوهش بررسی و بازنگری اصول زیبایی‌شناسی کهن‌الگوی باغ ایرانی و چگونگی استفاده از آن در بوستان‌های عمومی معاصر است. باغ ایرانی با توجه به قدمت آن، فضای هویت‌مندی است که در اندیشه ایرانیان با پیوند آب و گیاه و چشم‌انداز مطلوب در قالب ایجاد فضاهای متنوع، تداعی‌گر آرامش طبیعت است. انسان امروزی در میان دغدغه‌های حاصل از عصر تکنولوژی، نیازمند ارتباط با طبیعت و استفاده از فضای سبز شهری است. بنابراین باید به دنبال راه‌حلی برای ایجاد حس تعلق به این گونه فضاها برای استفاده‌کنندگان بود. دو نمونه از پارک‌های شهری معاصر تهران که در این مقاله مورد بررسی قرار گرفت، نشان‌دهنده اهمیت توجه به اصول زیبایی‌شناسی باغ ایرانی است. در بوستان باغ ایرانی (مستوفی‌الممالک)، این اصول در کالبد باغ

و مفاهیم آن در نظر گرفته شده و برای شهروندان تداعی‌کننده باغ‌های قدیمی ایرانی است که نسبت به آن احساس تعلق دارند و مکانی حاکی از حس آرامش طبیعت را در میان تنش‌های زندگی شهری در بر دارد. در بوستان آب و آتش نیز گرچه در ساختار فضایی آن تاثیر باغ ایرانی مشاهده نمی‌شود، اما در مفاهیم فضایی آن که موجب ارتباط شهروندان و احساس تعلق شده، تأثیر مفاهیم و اصول زیبایی‌شناسی باغ ایرانی وجود دارد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت در صورتی که در طراحی پارک‌های امروزی، اصول زیبایی‌شناسی سنتی موجود در کهن‌الگوی باغ ایرانی که دارای هویت و قدمت طولانی است در نظر گرفته شود، فضاهای سبز و پارک‌های معاصر در جهت اهداف توسعه پایدار خواهند بود و ارتباط شهروندان با این گونه فضاها با توجه به هویت‌مندی آنها بیشتر و موثرتر خواهد بود.

پی‌نوشت

*این مقاله برگرفته از رساله دکتری مریم محسنی مقدم به راهنمایی محمدرضا مثنوی، ناتالی بلان و مشاوره سیدامیر منصوری است که در لابراتوار دکتری نظر (ایران) و لادیس (فرانسه) در حال انجام است و در همایش 3rd International Conference-Workshop on Sustainable Architecture and Urban Design 2017 ارائه شده است. طبق توافق همایش فوق با مجله منظر، این مقاله، در این نشریه به چاپ می‌رسد.

- Chiesura, A. (2004). The Role of Urban Parks for the Sustainable City. *Landscape and Urban Planning*, 68: 129-138.
- Fadaie, H. & Moidi, S.M. (2015). Recognition and Reinterpretation of Persian Gardens from Sustainable view Case Studies: Gardens of Mahan and Shiraz. *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences*, 5(5): 96-104.
- Fekete, A. & Haidari, R. (2015). Special Aspects Of Water Use In Persian Gardens. *Agriculture And Environment*, 7: 82-88.
- Hayaty, H., Abrisham Kar, A. & Tohidi Pour, N. (2016). Introduction to Understanding Principles and Features of Persian Garden Architecture. *International Journal of Advanced Biotechnology and Research*, 7(4): 497-507.
- Khademi, E., Kabiri, F. & Hayat Khan, T. (2013). Iranian garden, The Manifestation of Sustainable Green Space. *International Journal of Humanities and Management Sciences*, 1(1): 63-69.
- Mahdavinejad, M. J. & Abedi, M. (2012). Evaluation and Comparison of the Meaning and Concepts of Contemporary Urban Parks and Historic Gardens. *International Journal of Modern Engineering Research*, 2(6): 4743-4748.
- Mahmoudi Farahani, L., Motamed, B. & Jamei, E. (2016). Persian Gardens: Meanings, Symbolism, and Design. *Landscape Online*, 46: 1-19.
- Ramyar, R. (2011). Unity In Restoring: A Study On Healing Attributes Of Persian Garden. *Journal of Islamic Architecture*, 1(4): 181-192.
- Rostami, R., Lamit, H., Khoshnava, S. M., Rostami, R. & Fitry Rosley, M.S. (2015). Sustainable Cities and the Contribution of Historical Urban Green Spaces: A Case Study of Historical Persian Gardens. *Sustainability*, 7: 13290-13316.
- Sadeghian, M.M. & Vardanyan, Zh. (2013). The Benefits of Urban Parks, A Review of Urban Research. *Journal of Novel Applied Science*, 2(8): 231-237.
- آتشین بار، محمد؛ مرتضی مهربانی، الناز و وحیدیان، نورا. (۱۳۹۴). باغ ایرانی تهران منظر خلاق در تلفیق سنت با مدرنیته. *مجله منظر*، ۷ (۳۱): ۶-۱۳.
- استروناخ، دیوید. (۱۳۵۸). شکل‌گیری باغ سلطنتی پاسارگاد و تأثیر آن در باغ‌سازی ایران. ترجمه: کامیار عبدی. *مجله اثر*، ۲۲ و ۲۳: ۷۵-۵۴.
- پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۸۵). مبانی نظری و فرایند طراحی شهری. تهران: انتشارات شهیدی.
- پورمند، حسن علی و کشتکارقلاتی، احمدرضا. (۱۳۹۰). تحلیل علت‌های وجودی ساخت باغ ایرانی. *هنرهای زیبا*، ۳ (۴۷): ۵۱-۶۲.
- حیدرنتاج، وحید. (۱۳۹۲). طراحی باغ مستوفی به سبک ایرانی؛ باغ نو. *مجله منظر*، ۵ (۲۲): ۱۰-۱۳.
- حیدرنتاج، وحید و رضازاده، اسحق. (۱۳۹۴). هم‌نشینی آب، گیاه و نظرگاه؛ به دنبال کهن‌الگوی باغ ایرانی. *مجله منظر*، ۷ (۳۳): ۴۸-۵۵.
- شیردست، آرزو و فراهانی‌فرد، عطیه. (۱۳۹۳). مقایسه نمایش و حضور آب در باغ‌های ایران و هند. *مجله هنر و تمدن شرق*، ۲ (۳): ۴۰-۴۷.
- مثنوی، محمدرضا. (۱۳۹۱). نقش آب در طراحی محیط و معماری منظر. *معماری و فرهنگ*، ۱۴ (۴۹): ۱۵-۲۰.
- مثنوی، محمدرضا و وحیدزادگان، فریبا. (۱۳۹۳). بازآفرینی نظام مفهوم و معنای طراحی باغ ایرانی در باغ‌شهر ایرانی-اسلامی از طریق رویکرد باغ‌های تمانیک (موضوعی). *نقش جهان*، ۴ (۱): ۲۷-۳۵.
- منصور، سیدامیر. (۱۳۸۴). درآمدی بر زیبایی‌شناسی باغ ایرانی. *باغ نظر*، ۷ (۳): ۵۸-۶۳.
- منصور، مریم‌السادات. (۱۳۹۴). زیبایی‌شناسی فضای جمعی؛ ارزیابی زیبایی در سه فضای شهر تهران. *مجله منظر*، ۷ (۳۰): ۶۲-۶۹.
- مطلق‌زاده، رویا. (۱۳۸۱). طراحی و احیاء-بازپیرایی و بازآرایی باغ‌های خصوصی رهاشده به منظور استفاده عمومی مطالعه موردی باغ ونک (باغ مستوفی الممالک). پایان‌نامه کارشناسی ارشد مهندسی طراحی محیط، دانشکده محیط زیست، دانشگاه تهران.
- ویلبر، دونالدنیوتن. (۱۳۴۸). باغ‌های ایران و کوشک‌های آن. ترجمه مهین‌دخت صبا، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- یاراحمدی، سمانه؛ لطف‌اللهی‌یقین، مینا و تشکری، لیلا. (۱۳۹۴). اشرف بر سواره. *مجله منظر*، ۷ (۳۱): ۷۰-۷۷.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

مثنوی، محمدرضا؛ محسنی مقدم، مریم و منصور، سیدامیر. (۱۳۹۷). نقش زیباشناسی باغ ایرانی در پایداری اجتماعی پارک‌های معاصر تهران. *مجله منظر*، ۱۰ (۴۳): ۱۵-۶.

DOI: 10.22034/manzar.2018.80487

URL: http://www.manzar-sj.com/article_80487.html

